

Mekanın Politikleşmesi ve Ekonomi-Politik Bakımından Yeniden Yorumlanması

The Politicization of Space and Its Economic-Policy Based Reinterpretation

Serkan ÇELİK¹

¹Arş.Gör. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
celik.sserkan@gmail.com

Geliş Tarihi/Received

22.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted

16.12.2022

Yayın Tarihi/Publication Date

20.12.2022

Atıf/Citation: Çelik, S. (2022). Mekanın Politikleşmesi ve Ekonomi-Politik Bakımından Yeniden Yorumlanması. *Veche*, 1(1), 59-69.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

20. yüzyılın sonuna doğru sosyal bilimlerde tarihsel zaman merkezine odaklanan tartışmalar hafifleyerek mekânsal analizler ağırlığını artırmaya başlamıştır. 21. yüzyıla doğru mekân konusu, yalnızca sosyal bilimlerde önemli bir gündem maddesi olarak öne çıkmakla kalmamış, aynı zamanda Aydınlanmanın getirdiği epistemolojik ve kuramsal sınırların tartışmaya açılmasına kadar varan yoğun bir ilginin nesnesi haline gelmiştir. Bu yoğunlaşma mekânın politik bir nesne olarak değerlendirilmesine olan vurguyu artırmıştır. Yeni bir açılım olarak değerlendirilen bu süreç, toplumsal süreçlerin mekânsallaştırılmasına kapı aralayarak birçok sosyal bilimcinin eş zamanlı ve yan yana formlara olan ilgisini açıklamaktadır. David Harvey'in 'coğrafi muhayyile' olarak tanımladığı bu geçiş, mekânın sosyal bilimler içerisinde politik olarak yorumlanmasına ve üzerinde ekonomi-politik analizlerin yapılmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, mekâna dair artan vurgunun, özellikle neo-Marksist coğrafyacı ve sosyal bilimler bağlamında tarihsel olarak analizi ve yol izlekleri ele alınmıştır. Derleme makalesi olarak kaleme alınan bu çalışma, bu geçişin erken teorik ve kavramsal yaklaşımlarını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi Muhayyile, Mekânın Politikleşmesi, Neo-Marksist Mekânsal Analiz.

Abstract

Towards the end of the 20th century, succeeding the decline of the debates focusing on the historical time, spatial analyzes have started to center in social sciences. Towards the 21st century, the subject of space has not only come to the fore as an important agenda item in social sciences, but also has become the object of intense interest, including the discussion of the epistemological and theoretical boundaries brought by the Enlightenment. This concentration has increased the emphasis on regarding of space as a political object. This process, which is considered as a new declination, leads to the spatialization of social processes and explains the interest of many social scientists in simultaneous and juxtaposition forms. Having been defined by David Harvey as 'geographical imagination', this shift has led to the political interpretation of space in social sciences and the economic-political analyzes on it. In this study is considered the historical analysis and pathways of the increasing emphasis on space social sciences, especially in the context of neo-Marxist geographers. This study aims to discuss the early theoretical and conceptual approaches to this transition.

Keywords: Geographical Imagination, Politization of Space, Neo-Marxist Spatial Interpretation.

Giriş

*"Benim Marco Polo'mun kalbinde yatan, insanları kentlerde yaşatan gizli nedenleri, krizlerin ötesinde değerleri olan nedenleri keşfetmek. Kentler birçok şeyin bir araya gelmesidir: Anıların, arzuların, bir dilin işaretlerinin. Kentler takas yerleridir, tıpkı bütün ekonomi tarihi kitaplarında anlatıldığı gibi, ama bu değiş-tokuşlar yalnızca ticari takaslar değil; kelime, arzu ve anı değiş-tokuşlarıdır."*²

Jules Verne, 1863 yılında kaleme aldığı ve yüzyıl sonrasının Paris'ini ekonomik, politik ve kültürel açılardan betimlediği ve büyük oranda da yerinde, isabetli öngörülerde bulunduğu *Yirminci Yüzyılda Paris* isimli eserinde, kentte değişen ulaşım ağlarından yerleşimin yayıldığı bölgelere, eğitim-öğretim

² Italo Calvino, *Görünmez Kentler*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2021, s. 13.

faaliyetlerinden insanların ruh hallerine kadar birçok alana dokunduktan sonra şöyle devam eder: “*Bütün bu çeşitli ilerleme ve iyileştirmeler, işlerin çokluğunun insanlara dinlenecek zaman bile bırakmadığı ve hiçbir gecikmeye izin vermediği bu yüksek ateşli yüzyıla pek uygun düşüyordu.*”³ Verne, “bu yüksek ateşli yüzyıl” ifadesi ile ne demek istemişti? Bu yüzyılın ateşini yükselten toplumsal ve siyasal hareketler miydi yoksa bireylerin ve nesnelere kent içinde olanca hareketliliği mi? 1960’larda, başka bir ifadeyle, artık 20. yüzyıl sona doğru yönünü dönmüş, 21. yüzyılın ayak sesleri duyulurken kendini gösteren çağ neden bu denli “ateşli” idi? Verne, bu “ateşli yüzyılı” neden bir kent, Paris üzerinden tartışmak gereği hissetmişti?

Jules Verne’in zihninden geçeni bilemesek ve doğru bir tahminde bulunamamak da bu sorulara birçok açıdan makul cevaplar üretebiliriz. Foucault (1986) 1967 yılında yaptığı bir konuşmasında şunları ifade etmişti: “*İçinde bulunduğumuz çağ her şeyin ötesinde mekânın çağı olacaktır.*” 18 ve 19. yüzyıllarda üretilen modern düşünce, “zaman” kavramı üzerinde fazlaca durmuş ancak mekân ve coğrafya konusunda ele gelir bir birikim bırakmamıştı. Ancak 21. yüzyıla doğru mekân konusu, yalnızca sosyal bilimlerde önemli bir gündem maddesi olarak öne çıkmakla kalmadı, aynı zamanda Aydınlanmanın getirdiği epistemolojik ve kuramsal sınırların tartışmaya açılmasına kadar varan yoğun bir ilginin nesnesi haline geldi.

Mekân meselesinin sosyal bilimlerde içerisinde kazandığı ilgi, mekânın bizatihi politik bir nesne olduğuna dair vurguya işaret etmektedir. Mekân; toplumsal süreçlerin parçası, edilgen yerine etken bir rol alan, mevcut ekonomi-politiğin etkisinde kalan ve güç/iktidar ilişkilerinin dağıldığı alandır. Sosyal bilimlerde en başından beri, Aydınlanma felsefesi ve modern düşüncenin ereksel tarih çizgisi üzerinde gelişen farklı biçimlenişlerin *art arda* dizilerek oluşturduğu evrimsel şemaya yaptığı vurgunun etkisinde kalmış ve toplumsal tartışmalar da temel olarak bu *tarihsel zaman* etrafında yoğunlaşmıştır. Ancak sosyal bilimlerin coğrafyacılarla kurduğu yakın ilişki toplumsal süreçlerin dikey düzlemde yatay düzleme, ardışık formlardan *eş zamanlı* ve *yan yana (juxtaposition)* formlara doğru geçişine olanak sağlamıştır (Işık, 1994, s. 14). Dolayısıyla mekân meselesinde, bir taraftan sosyolojinin “sosyal” olanla kurduğu ilişki, diğer taraftan coğrafyanın “mekânsal” olanla ilgisi bir araya gelerek “sosyo-mekânsal” analizlerin kapısı aralanmıştır (Urry, 1989, s. 295).

Sosyo-mekânsal tartışmaların 1960-70’lerden itibaren sosyal bilimcilerin gündemini işgal etmesi postmodern teorinin tepkiselliği, parçalılığı ve farklılığa yaptığı vurgu ile yakından ilişkilidir. Aydınlanmanın zaman tasavvuru soyut, tümel ve genelgeçer teoriler için elverişli iken, coğrafyanın sosyal bilime müdahalesi bizatihi tikel, somut ve yerelden kaynaklanmaktadır. Coğrafya disiplini, özü itibarıyla, farklılıkları ve yerel olanı ön plana çıkarır. Bu durum bir bakıma coğrafyanın modern bilimsel yaklaşımın periferisinde kalmasının temel nedenlerinden birisidir (Işık, 1994, s. 16). Postmodern düşünce coğrafya ile bu doğrultuda bir ilişki geliştirerek mekânın önemine ve politik formuna vurgu yapmıştır. Başka bir deyişle, postmodern düşünce modernitenin zaman üzerinden inşa ettiği sosyal bilimsel perspektifi, mekân üzerinden yeniden sorgulayarak dönüştürmüştür. Soja’nın ‘yeni bir açılım’ olarak belirttiği bu gelişme, “zaman ve mekânın bir aradalığını, tarih ve coğrafyanın karşılıklı etkileşimini, dünyada olmanın –genelgeçer kategorik imtiyazların dayatmalarından sıyrılmış- ‘yatay’ ve ‘dikey’ boyutlarını görmenin bambaşka yollarını” bünyesinde barındırır (2015, s. 20). Dolayısıyla burada tarih, mekân ve toplumsal varlık diyalektik bir biçimde yeniden yorumlanarak, toplumsal süreçlerin mekânsallaştırılmasına kapı aralar.

³ Jules Verne, **Yirminci Yüzyılda Paris**, İstanbul, Alfa, 2016, s. 31.

Aslında bu yıllarda mekân ve coğrafya analizlerinin güçlenmesinin yanında, manipülatif bir şekilde, Fukuyama'nın 'tarihin sonu' tezine bir eleştiri olarak, 'coğrafyanın sonunun geldiği' sesleri yükselmeye başlamıştı. İlk olarak O'Brien (1992) tarafından dile getirilen ve kimi çalışmalarda destek de bulan coğrafyanın sonu söylemi, gelişen yüksek teknoloji, bilgi akışları ve veri alışverişlerinin yayma ve yayılma hızının, mekânın önemini ortadan kaldıracığına işaret ediyordu. Gidilemeyen, uzak, bilinmeyen mesafelerin türettiği coğrafya, bugünün hızında ortadan kaybolmuştur. Ancak, bu tezin iddia ettikleri kısmen geçerliğini korusa da coğrafyanın, kentlerin ve mekânın çağdaş koşullarda önemini giderek artırdığı daha yaygın bir gerçektir.

Mekânın politik tartışmasının gündeme taşınması için, modernitenin mekân konusunu hapsettiği epistemolojik alandan çıkışını sağlayan Marksist coğrafyacıların, mekânsal biçimlenişlerin altında yatan toplumsal, ekonomik ve politik ilişkileri keşfetmelerini beklemek gerekecekti. 1970'lerde *Antipode* dergisinde yayınlanan birçok makale, Marksist coğrafyacıların mekânsal determinizm olarak nitelendirilen, mekânın matematiksel modellerle açıklanabileceğini dile getiren görüşlerin sert bir eleştirisini yapmak ve yeni yapısalcı mekân düşüncesinin temellerini atmaya çalışmaktadır. Buna göre, mekân, toplumsal ilişkilerden bağımsız bir nesne değil; bilakis, özellikle kapitalist üretim içerisinde verili birtakım toplumsal ilişkiler sonucunda üretilen bir nesnedir. Dolayısıyla, bu yıllarda mekânın ekonomi politiği ortaya konmuş ve tartışılmaya başlanmıştır. Mekân düşüncesi, mevcut ekonomi politik ilişkilerden bağımsız ele alınamayacak kadar karmaşık süreçlerin bir sonucudur.

Mekânın Ekonomi Politigi

Mekânın ekonomi politik olarak yeniden yorumlanması ve açıklanmasından iki şeyi kastediyoruz: birincisi, Castells'in ifade ettiği şekliyle, mekânın diğer toplumsal süreç analizlerinden farklı bir kapsama ve kavrayışa sahip, "doğrudan bilimsel bir nesne" olarak alınması, ikincisi ise kentin ve mekânın diğer toplumsal olgularla ilişkili, zaman ve toplumdan bağımsız düşünülemez şekilde tartışılması. Böylece mekân analizi, toplumda süregiden ekonomik, siyasal ve kültürel süreçlerle iç içe geçmiş, toplumsal yeniden üretime dâhil olmuş bir nesne ve aynı zamanda bir özneye dönüşür. Mekânın doğası, kapitalist toplumlarda diğer toplumsal olguların doğası ile ilişkilendirilir.

Mekânın politik açıklaması, "katıksız mekânsal" olarak nitelenebilecek bir olgunun olmadığı ve mekânsal formların daha kapsamlı toplumsal dengeler ve denklemler içerisinde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu anlamda, mekânsal örgütlenmelerin toplumsal örgütlenmeden bağımsız bir anlamı yoktur (Işık, 1994, s. 18). Mills'in "sosyolojik muhayyile" kavramından yola çıkarak Harvey, mekân, toplum ve birey arasındaki ilişkileri "mekânsal bilinç" ya da "coğrafi muhayyile" olarak tanımlar. Harvey'e göre, bu coğrafi muhayyile, "bireyin kendi yaşam öyküsünde mekân ve yerin rolünü anlamasını" sağlarken, diğer taraftan kendi yaşam tecrübesini "etrafında gördüğü mekânlarla ilişkilendirmesini" mümkün kılar (2019, s. 28). Bu kapsamda, mekânın toplumsallığı meselesi önemlidir. Söz gelimi, Urry'nin cümleleri ile söylersek; kasabalar, alışveriş merkezleri, ticaret alanları, ulaşım yolları vd. sadece belirli bir mekânsal yapının öğeleri ve insan etkinliğinin dışsal belirleyicileri değildir. Bilakis, "bizzat bunlar toplumsaldır, toplumsal olarak üretilmiştir ve toplumsal olarak yeniden üretilirler (1999, s. 97)."

Kentsel dağılıma ve mekânsal bölünmeler ilk olarak Chicago Okulu tarafından, köklerinden kopmuş göçmen kitlelerin kapitalist kentin üretim biçimiyle nasıl bütünleştirileceği sorunsalı üzerinde işlevselci bir perspektiften ele alınmıştı. Daha sonra demografik ve coğrafi ampirizmi

savunan birtakım araştırmacılar veriler aracılığıyla kentsel amprizmi geliştirmeye çalıştılar fakat Castells'e göre bu teşebbüs, işlevselcilikten daha verimsiz sonuçlara yol açtı. Diğer taraftan Amerikan üniversitelerinde liberal çoğulculuk kuramı etrafında toplanan bir kısım araştırmacı kent sorunsalını çoğulculuk etrafında betimlemeye çalıştı fakat kavrayamadı. Kent ve mekân sorunsalı entelektüel-politik olarak ancak 1960'ların sonunda Fransa'da anlaşılmaya başlanmıştı. Castells bunun nedenlerini şöyle sıralar: i) Fransa'da üniversiteler ve araştırmacıların "68" olaylarından etkilenmesi ve toplumsal değişimi çözümleyerek ilgi alanlarını yenilemeleri, ii) kazanılan özgürlükler sonucunda devlet desteğiyle "68" öncesinde yapılamayan araştırmaların yapılmaya başlanması, iii) yaşanan ekonomik ve siyasal krizlerin kentsel kriz etrafında toplanması ve kentin merkezileştirilmesi, iv) sendikalar, partiler ve sivil toplumun kenti ve çevre sorunlarını yeni mücadele alanları olarak fark etmeleri. Bütün bu yenilenmeler büyük ölçüde Marksist teoriye yaslanıyordu. Ancak, Fransa'da gerçekleşen yalnızca kent ve mekânın Marksist teoriye göre yorumlanması değil, ayrıca Marksist kuramın da tarihsel analiz yoluyla yeniden yorumlanmasını içeriyordu (Castells, 2020, s. 25-29).

Bu kırılma noktasında epistemolojik çıkış noktası olarak Marksist teorinin sahiplenilmesi ve bir yandan mekan teorilerine Marksizm entegre edilirken, diğer yandan Marksizmin kendi içerisinde eleştirilip güncel bir bakış açısının yaratılması meseleyi kavramak için önemlidir. Harvey, kendi kuramsal tercihini şöyle açıklar:

"Bana gelince, 1970'lerde Marksçı (Marxian) meta-teoriye odaklandım; bunun bir nedeni, elimizdeki açıklayıcı şemalar içinde en güçlü teori olduğuna karar vermemdi (hala bu görüşteyim). Marksist teori (...) yapılı çevre oluşumu ve mimari tasarım, sokak kültürü ve mikro-politika, kent ekonomisi ve politikanın yanı sıra kapitalizmin zengin ve karmaşık tarihi coğrafyasında kentleşmenin rolü gibi çok çeşitli meselelerle uğraşabilecek güçteydi" (2015, s. 15).

Marksist teorinin hem mekânsal analizlere dâhil edilmesinde hem de Marks'ın fikirlerinin yeniden yorumlanmasında üzerinde en fazla durulması gereken isim Henri Lefebvre (1901-1991)'dir. 1930'lardan 1950'lerin sonuna kadar Fransız Marksist teori ve felsefesinin yönünü ve niteliğini belirleyen en önemli düşünür Lefebvre idi. Onun erken dönem Marksist düşüncesi belirgin şekilde Hegelci etkiler taşır. Lefebvre, bu teori içerisinde, bilinçli düşünce ve edimin üretiminde maddi yaşamın önceliğini kabul etmekle birlikte, materyalist diyalektikte bir miktar 'nesnel idealizmi' korumak istemiş, düşünce ve bilinci materyalizme indirgemeyi reddetmiştir. İlk kez 1939'da (İngilizce çev. 1968, Türkçe çev. 2006) *Diyalektik Materyalizm* isimli eserinde düşünce, bilinç, oluş ve maddi yaşamın diyalektik ilişkisini tartışmıştır. Aynı şekilde, Castells'in işaret ettiği gibi, Marksist teorinin yenilenmesi büyük ölçüde Lefebvre'in tartışmaları etrafında şekillenmiştir (bkz: Lefebvre, 1996, 2006). Lefebvre, ilerleyen çalışmalarında mekânsallık ve toplumsal yeniden üretim arasında kurduğu ilişkiyi derinleştirmiş ve en önemli kitabı *Mekânın Üretimi* (2014)'nde kapitalizmin hayatta kalışını mekânın yeniden üretimi ile sağlandığını dile getirmiştir. Böylece, modern coğrafya ve mekân meseleleri ile Batı Marksizminin karşılaşması ve Marksist coğrafyanın oluşumu, Lefebvre'nin 'diyalektik' anlayışında aranmalıdır. Mekânsallık, toplumsal yeniden üretim, gündelik yaşam ve maddi koşullar arasındaki etkileşimi "mekân" etrafında veya Lefebvre'in ifadesiyle 'mekansallaştırılmış diyalektik' etrafında tartışmak, bu alanda bir kırılmayı beraberinde getirmiştir (Soja, 2015, s. 63-106; Saunders, 2013, s. 174-184).

Bunun yanında, bu kırılmayı yaratan metinler yalnızca coğrafyacılar içinden çıkmaz. Kent sosyolojisi alanında çalışan birçok düşünür de dönemin mekân anlayışını dönüştürecek makaleler

kaleme alır. En güçlü kalemlerden birisi Manuel Castells'tir ve onun 1968 yılında yayınlanan "Is There an Urban Sociology?" isimli metni kent literatüründe bir dönüm noktasını temsil eder. Burada Castells'in ana argümanı, o güne dek yapılmış kentsel sosyolojinin "bilimsel nesnesi olmadığı" yönündedir. Castells'in tartışması, Althusser'in Marx okumasının kent sorunsalına uygulanmasıdır. Althusser'e göre bilim, var olan ideolojik söylemlerden 'epistemolojik bir kopuşu' temsil eder ve bu bilimsel faaliyeti ilk kez Marx ideolojik teorilere baskın gelerek ortaya koymuştur (Saunders, 2013, s. 185). 'Bilim (teori)' ve 'ideolojiyi' birbirinden ayıran Castells, bir disiplinin ya 'spesifik teorik (bilimsel) bir nesnesi' veya 'spesifik somut bir nesnesi' olması gerektiğini; eğer bunlardan her ikisini de sağlamıyorsa 'bilimsel' değil 'ideolojik' olarak nitelendirileceğini savunur (2007a; 2007b; Mckeown, 1987, s. 91). Bu doğrultuda Castells, ekolojik yaklaşımı kentsel sosyolojiye teorik bir alan sağlamak için en önemli yaklaşım olarak görürken; en ciddi girişim olarak Wirth'in çalışmasından övgüyle bahseder. Ancak, bu çalışmalar ile ilgili temel sorun, kent üzerine deneysel çalışmalara uygulanabilecek ayırt edici, bağımsız bir kent teorisi oluşturamamalarıdır. Park'ın teorik nesnesi toplumsal entegrasyon iken, Wirth'in çalışması kapitalizmin ve dolayısıyla sanayileşme ve modernleşmenin kültürel analizinden ibarettir (2007a). Buna karşılık Castells için, bilimsel ilginin nesnesi mekân olmalıdır. Mekânın sosyolojik analizi kent sorunsalının yeniden biçimlendirilmesi için bir ön koşul sağlar. Burada aslanan, kentin bilimsel bir nesne olarak ele alınıp, kenti meydana getiren üretim biçimleri ve toplumsal süreçlerin keşfedilmesidir (2007b, s. 70; Saunders, 2013, s. 195).

Castells, Chicago Okulu yaklaşımını eleştirdiği kadar, yine Marksist bakış açısını benimsemiş ancak kentsel formülasyonlar hakkında ayrı bir çizgiyi temsil eden Lefebvre'i de eleştirmektedir. Daha sonradan bu eleştiriye destek olan Harvey ve Castells, Lefebvre'in bakış açısını, salt "kentsel" olmakla ve kenti yaratan üretim tarzının önemini göz ardı etmekle suçlar. Buna göre, Lefebvre, kente 'ontolojik bir anlam yükleyerek, 'sınıf mücadelesini' 'kentsel mücadeleye' dönüştürür ve kentte yaşanan çatışma ve sorunların arkasında yatan ekonomi-politik süreçleri ihmal eder. Ancak kent sosyolojisinin ana konusu, kenti ortaya çıkaran kapitalist üretim ilişkilerinin incelenmesi olmalıdır (Mckeown, 1987, s. 94; Harvey, 2019; Castells, 2007a).

Castells'in eleştirisi kent sosyolojisinde önemli bir kırılma yaratmış ve çalışma alanının çeşitlenmesine neden olmuşsa da 1970'lerden itibaren mekânın politik olarak sorunsallaştırılması genel olarak sosyal bilimlerin beşeri coğrafya kanadından gelmiştir. Harvey'in, mekân, üretim tarzı ve toplumsal süreçler arasındaki ilişkilere ilk kez dikkat çektiği çalışması *Explanation in Geography* (1969) ve aynı yıl Buttimer tarafından kaleme alınan *Social Space in Interdisciplinary Perspective* (1969) başlıklı makale mekânın politik yorumlarının önemli metinlerini oluşturmaktadır.

David Harvey, mekânın ekonomi politik bakımdan sosyolojik analize dâhil edilme süreçlerinde köşe taşlarından biri olan kitabı *Sosyal Adalet ve Şehir* (2019)'e başlarken, Leven (1968)'den bir alıntı yapar. Leven'e göre, son dönem araştırmalar "kentin sorunları yerine kentteki sorunlara" odaklanmaktadır. Harvey'e göre, her bir disiplin kenti, kuram ve önermelerini deneyecek bir laboratuvar olarak kullanmış ve yine de hiçbiri kentin kendisi hakkında kuram ve önermeler ortaya atmamıştır (2019 [1973]). Bu yaklaşım Castells'in, kent sosyolojisinin "bilimsel bir nesnesi yoktur." eleştirisini desteklemektedir. Mekânın ve dolayısıyla kentin kendine özgü kuram ve önermelerle sosyolojik bir analize konu edilmesi için şöyle bir soru ile işe başlanması gereklidir: "Değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramsallaştırmaları yaratıp kullanıyor?" Dolayısıyla, mekânın ekonomi politik yorumu, "kentin yüklendiği mekânsal biçimle kentteki toplumsal süreçleri bağdaştırmayı" gerektirmektedir (Harvey, 2019, s. 27).

Mekânın ekonomi politik açıklaması kapitalizmin evrimi ve siyasal gündemlerle yakından ilişkilidir. Harvey'e göre, kapitalizm devamlı bir kâr arayışı üzerine temellenir ve bu da sermaye sahiplerinin sürekli olarak artı değer üretmek zorunda olmalarına neden olur. Kapitalizm, ürettiği artı ürünün soğurulması için ise mütemadi bir şehirleşmeye ihtiyaç duyar ve kapitalizm ile şehirleşme arasında doğrudan, sürekli ve kaçınılmaz bir ilişki doğar (2013, s. 45). Çağdaş kapitalizm geçirdiği dönüşümler doğrultusunda sürükleyici sektörlerini dönüştürür ve ihtiyaç duyduğu şehirleşmeyi yeniden üretir. Ekonominin büyük ölçüde kitle üretimine bağlı olduğu Fordist model ve sanayi kapitalizminde, kentleri önemli kılan temel husus konumdur. Bu dönemde, ham madde ve ulaşım imkânlarına yakınlık-uzaklık durumları, bir diğer ifadeyle, kente *erişim* mekân üzerindeki temel politikayı belirlemektedir. 21. yüzyıla doğru gerçekleşen yapısal dönüşümler ise kentin pozisyon alışında temel belirleyici öğeyi erişimden *kaliteye* kaydırır. Buna göre, bir kentin veya kent içinde bir alanın/mekânın önemi, yalnızca kaynak ve ulaşımdan değil, orayı iyileştiren, cazip hale getiren, tercih edilen ve yaşanabilir kılan tüm hususlar kentin kalitesini belirler duruma gelmiştir. Sonuç olarak, mekân kapitalist üretim süreçlerine dolaylı ve ikincil olarak değil, birincil ve doğrudan bir şekilde dâhil oldu. Bir bütün olarak kent ve daha dar anlamda kentsel mekân, ekonomi politiğin belirlendiği merkezi bir alan haline geldi (Florida, 2005, s. 50). 1980 sonrasında dönüşen ekonomi-politik ve şehirleşme ilişkisi ise bilgiye dayalı ekonominin kapitalist üretimi sürdürdüğü merkezlere işaret eden *bilgi kenti* (Castells, 1996); sanayi sonrası üretim, finans ve bankacılık işlemlerinin yönetim ve denetim mekanizmaları olarak *küresel kent* (Sassen, 1991); tüm dünyada ekonomik, politik, kültürel başkentler haline gelen *dünya kenti* (Friedmann, 1986); gösterge ve imgelerin sergilendiği ve farklı üslupların yarattığı ve yeniden yaratıldığı *yumuşak kent* (Raban, 1974); eğlenmenin ve eğlence alanlarının kentsel gelişimdeki rolünü önemseyen *eğlence kenti* (Clark, 2004) gibi kent kavramsallaştırmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yine bu dönemde ekonominin küreselleşmesi, gelişen bilgi ekonomisi, ulaşım ve iletişim araçlarının bilgi ve mal akışını hızlandırması, kentleri bütün üretim, finans, bankacılık ve bilgi işlerinin yönetildiği ve organize edildiği alanlar haline getirdi. Küresel ekonominin merkezleri olarak kentler yükselişe geçmiş ve küresel kent hiyerarşileri meydana gelmiştir (Sassen, 2000). Kapitalizmin evrimi sonucu kentler, “post-endüstriyel üretim alanları” haline gelmiş ve coğrafi yayılma ile birlikte üretim, finans, sigorta ve bankacılık işlemlerinin yoğunlaştığı merkezler olmuştur. Yönetim ve kontrol mekanizmaları buralarda merkezleşmiştir. Buna ek olarak, finans ve üretim için gerekli olan inovasyon için de kentler önemini artırmıştır (Sassen, 1991, s. 126). Dolayısıyla, mevcut küresel ekonomi kentlerde ve buna bağlı olarak kapitalist üretimi sürdürecektir mekânlarda konumlanmakta ve yeniden üretilmektedir. Ekonomi ve kent ilişkisinin bu yönde dönüşümü kent mekânının ekonomi-politik okumasını gerekli kılmaktadır.

Diğer yandan, 1980 sonrası kentsel gelişimin yönünü merkezden çepere olmaktan çeperden merkeze doğru kaydırması mekânın ekonomi politik yorumunu güçlendirmiştir. Florida'ya göre, ‘kümelenmenin inovasyon için ana yönlendirici olduğu bir çağda banliyö yayılması, ekonomik büyüme üzerinde bir engel haline gelmiştir.’ Banliyöler sanayi kapitalizminin gelişmesi ve ucuz ekonomik büyümenin motoru iken, yeni kapitalizm ile birlikte öne çıkan, kent merkezlerinde yoğunlaşma ve kümelenmedir (Florida, 2017, s. 195-240). Kent merkezlerinde kümelenme ve yoğunlaşma, bir zamanlar terk edilmiş, ucuzlaştırılmış ve genellikle göçmenler ve düşük gelirli sınıflar tarafından konut edinilmiş alanların yeniden keşfedilmesine, iyileştirilmesine, mutenalaştırılmasına neden olmuştur. Kent merkezlerinde yaşanan mutenalaştıma süreçleri, mevcut

iskân ve konut politikaları ve ekonomik çıkarlar dikkate alınmadan okunamaz. Dolayısıyla, kent merkezlerinde son yıllarda mekân üzerinde gerçekleştirilen yenilikler tekil ve bağımsız bir süreç olarak değil, bilakis, kentteki konut, arsa ve sınıf ilişkilerine bağımlı, yerel ve merkezi yönetimlerin politikalarının güdümünde ve ekonominin sürüklediği dönüşümler ile birlikte ele alınmalıdır (Smith & Williams, 2015, s. 13).

Marksist teori bir bakıma bu bağlam içerisinde mekânın politik süreçlerini analize girişmiştir. Marx'ın eserlerine yeniden dönen ve ortodoks Marksist kuramda yer alan sermaye, emek, değer, kriz, kira tartışmalarını kent ve mekân tartışmalarına giydiren yeni Marksist kuramcılar mekânın politik yorumunu güçlü bir şekilde dile getirmişlerdir. Marksist analiz, kent meselelerini ele almak için yeterince güçlüdür. Örneğin Harvey, sabit sermaye ve yapıli çevrenin oluşumu, para, finans ve kredinin işleyişi ve parasal ve finansal krizlerin yaratılması gibi konuları ele aldığı ve Marksist teori ile mekân meselesine yeni bir teorik zeminde bir araya getirmeye çalıştığı eseri *Sermayenin Sınırları* (2012)'nda, amacını şöyle tanımlar “mekânın üretimi ile mekânsal organizasyonların Marksçı teori inşasının merkezine etkin bir unsur olarak entegre edilmesi.” Benzer şekilde ve Harvey'den daha erken bir zamanda Lefebvre, “Marksist analiz ve yönelimi terk etmemiz mi gerekiyor?” diye sorar ve “*Fakat tersine, kaynaklara geri dönemeyiz miyiz, yeni kavramlar getirerek, yaklaşım tarzlarını incelterek ve yenilemeye çalışarak analizi derinleştiremeyiz miyiz?*” diye tekrar ekler (2014, s. 25). Dolayısıyla, Marksist teori, tam zamanında, mekânın ekonomi politik kullanımlarının iyice görünür ve dolaşımında olduğu bir zamanın başlangıcında, zikredilen isimlerle birlikte analize dâhil olur.

Bu bağlamda, en önemli kavramlardan biri sermayenin dolaşımıdır. Marx'ın kullandığı anlamda, paranın yatırım olarak kullanımını ve yeniden sermayeye dönüştürülerek kâr amacıyla dolaşıma sokulan ve kapitalist toplumda yaratılan değere tekabül eden sermayenin dolaşımı, Lefebvre için “sermayenin birincil dolaşımı” olarak ayrılırken, “sermayenin ikincil dolaşımı” arsa, arazi, konut ve dolayısıyla mekânın bir yatırım aracı olarak kâra dönüştürülme sürecine işaret eder. Başka bir ifadeyle, mekân doğrudan bir meta olarak kapitalist dolaşıma sokulur (Gottdiener ve Hutchison, 2011, s. 80). Klasik Marksist yaklaşımda bir üstyapı olarak görülen mekân, kapitalist ekonomide bir üretim olarak sürece dâhil olurken, aynı zamanda üretici güçlere ve iş bölümüne dâhil olarak nitelendirilir. Bu anlamda, *yeniden üretim* süreçlerine ürün-üretici olarak dâhildir (Lefebvre, 2014, s. 24). Benzer şekilde Harvey de mekânda kapitalizm olgusunun, mekânın nasıl üretildiği ve mekânın üretim sürecinin kapitalist dinamizme nasıl entegre olduğunun klasik Marksizmde ihmal edilmiş oluşunu eleştirerek, “tarihsel materyalizmin bir üst seviyeye, tarihsel-coğrafi materyalizme terfi ettirilmek zorunda” olduğunu vurgular (2015, s. 20).

Sonuç olarak, mekânın politikleşmesi süreci, kentsel mekânın toplumsal süreçler tarafından belirlendiğini ve bu belirlenimin mevcut ekonomik, politik ve kültürel süreçlerden bağımsız olarak ele alınamayacağını savunarak, kent ve mekân çalışmalarının sosyal bilimlerin ana gündem maddelerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Buna göre mekân, toplumsal süreçlerin dışında kendiliğinden meydana gelen ve toplumsalın müdahil olmadığı ve toplumsala müdahale etmediği bir pasif sahne rolü oynamaktan çıkmış, politik analizlerin merkezine yerleşmiştir.

Mekân-İktidar İlişkileri

Metnin başında Calvino'dan yapılan alıntıda işaret edildiği üzere “*Kentler birçok şeyin bir araya gelmesidir: anıların, arzuların, bir dilin işaretlerinin*”. Buradan hareketle, mekân ve arzular ve dolayısıyla iktidar arasında ilişki kurmak kaçınılmazdır. Öncelikle Castells'e göre, kent meselesi

gelişmiş kapitalist toplumlarda toplum ve siyaset sahnesinde pek çok nedenle ön sıralarda yer almaktadır. Kent, toplumsal grupların günlük yaşamın temelinde yer alan kolektif tüketim araçlarının örgütlenmesi ile ilişkilidir: konut, eğitim, sağlık, kültür, ulaşım ve ticaret gibi kolektif tüketime bağlı mekânlarda tüketimin toplumsallaşması ve tüketim araçlarının kapitalist mantık etrafında bölüştürülmesi çelişiktir. Dolayısıyla, buradaki çatışmadan ötürü kentsel mekânda protestolar ve kavgalar eksik olmaz. Devlet, bu çelişkileri çözmek için kente daha fazla müdahale etmektedir. Ancak sınıflı toplumun sonucu olarak, devlet toplumsal gruplar arasındaki güç ilişkilerine göre en baskın grubun çıkarlarını gözeterek bu müdahaleyi gerçekleştirir ki bu da bir yandan devletin kente ve gündelik yaşama giderek daha fazla müdahale etmesini gerektirir ve siyasal krizler giderek artar (2020, s. 13-17).

Kente ve mekâna mevcut kapitalist ilişkilerin işleyişinden dolayı devlet müdahalesi kaçınılmazdır. Kentte inşa edilen kamu yatırımları, altyapılar, ulaşım, sağlık, eğitim gibi “kolektif tüketim” odaklı yatırımlar günümüzde devletin ve iktidarın kentsel alana müdahalesini gerektirir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kentsel ve mekânsal olana dair ilginin büyümesi ve hem küresel ekonomide hem de uluslararası siyasette kentlerin rolünün artması devletin doğrudan kente müdahale etmesi ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, ulus-devletin küresel ekonomi ve kentsel tasarım alanlarındaki rolü oldukça tartışmalıdır.

Artan küreselleşme ile birlikte ulus-devletin etkinliğinin şu üç yöne evrildiği düşünülür genel olarak. Birinci görüşe göre, küreselleşme, devletlerin ve devletlerarası siyasetin bir ürünüdür ve mevcut küresel sistem, tarihsel olarak gelişmiş ulus-devlet sisteminin bir devamı niteliğindedir. İkinci görüş, devletin daralan rolünü özelleştirme ve serbestleştirmelerle kurumsallaştırmaya çalıştığı yönündedir. Bir diğer görüş ise ulusal, küresel ve ulus ötesi örgütlenmelerde devletin yeniden konumlanışına vurgu yapar. Devletler, küresel örgütlenmeleri, ulusları aşan kurumlar aracılığıyla denetler. Sassen, bu süreçte ulus devletinin kurumsal dönüşümlerin alanı haline geldiğini savunur. Ona göre devlet, kamusal ve özel alanlar arasındaki ilişkilerde, devletin kendi güç dengelerinde ve hem ulusal hem küresel işlevlerinde köklü değişimler meydana gelmiştir (Sassen, 2007, s. 45-46). Dolayısıyla, giderek daha fazla savunucu bulan üçüncü görüşe yakın durur ve devletin küresel olgularda yeniden kazandığı konumunu tartışır. Küresel ekonomi ve uluslararası siyasette devletin takındığı bu yeni rol, elbette mekân üzerinde yapılan müdahalelerin mahiyeti açısından da önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, kentsel mekânı “kolektif tüketim” etrafında tartışan Castells için ekonomik faaliyetlerin yürütülebilmesi ve toplumsal çelişkileri yatıştırabilmek için gerekli olan sektörleri ve hizmetleri sağlamak için devlet müdahalesi zorunludur ve iktidarlar mekânsal organizasyonlara doğrudan müdahale etmek durumundadırlar. Devlet müdahalesi birçok açıdan işlevsel ve gereklidir. Ortak tüketimin örgütlenmesindeki bu müdahale, kamu yatırımları aracılığıyla ‘sosyal sermayenin devalüasyonunun’ gerekli bir biçimidir, yani kar oranının düşme eğilimine karşı başvurulmuş temel bir kaynaktır. Dolayısıyla devletin sosyal harcamaları sermayenin dolaşımına fayda sağlar. Bunun yanında, bu müdahale daima sermayeyle eklemlenmiş şekilde gerçekleşir, bir sektörü karlı hale getirir ve bunu özelleştirerek aralarındaki bağlantının sürekliliğini temin ederken işlevsel ve ekonomik boşlukları kapayarak sermayenin bunları devralmasını olanaklı kılar. Sonuç olarak, devletin ortak tüketimler aracılığıyla mekâna müdahalesi hem toplum için hem de sermaye ve hem de devletin devamlılığı için kaçınılmazdır (Castells, 2020, s. 39-41).

Bu tartışmalar bir kenara, 21. yüzyıla doğru değişen dünyada iktidar ve mekân ilişkisi açısından kayda değer bir örnek olarak Asya kentlerinin gelişimi önümüzde durmaktadır. Bunun en büyük örneği Çin kentleridir. Merkezi bir hükümet tarafından alınan ve otoriter/bürokratik bir yönetim tarafından uygulanan kararlar Asya'nın birçok kentinde, son yıllarda yaşanan kentleşmenin temel sürükleyici gücüdür. Harvey, Batı Avrupa ve Amerika kentlerinde görülen sermayenin tekelleşmesi ve Asya kentlerinde görülen devlet erkinin merkezileşmesini, kentleşmenin iki yönü olarak ele alır. Liberalleşmenin güçlü devlet otoritesini bertaraf etmeksizin sürdüğü Çin gibi Asya ülkelerinde ve birçok Asya kentinde devasa boyutlarda üretilen altyapı ve konut arzları üzerinden bu kentlerde kurulan iktidar-mekân ilişkilerinin seyrine dikkat çekmektedir (Harvey, 2013). Asya kentlerinde, özellikle soylulaştırma ve kentsel dönüşüm politikaları etrafında, radikal değişimler geçiren kentsel alanlar doğrudan merkezi hükümet tarafından alınan kararlar doğrultusunda uygulama şansı bulmaktadırlar (bkz: Smith & Williams, 2015). Örneğin, Singapur, 1965 yılında kazandığı bağımsızlık sonrasında, bütün kentleşme süreci halen iktidarda olan Halkın Hareketi Partisi tarafından alınan merkezi kararlarla gerçekleşmiştir. Singapur kentleşmesinin ana aktörü modernleşmeci ve müdahaleci devlettir. Bu anlamda, Singapur'da devlet eliyle yürütülen (state-led) ve devlet ortaklı şirket ve kuruluşlar kalkınmanın ve kentleşmenin temel belirleyicisidir (bkz: Abshire, 2011; Baum, 1999; Bell ve de-Shalit, 2011; Chua, 2020). Bunun yanında, iktidarın mekânı inşa etmesi konusunda, Asya kentleri, devletin mekânın organizasyonuna doğrudan ve merkezi bir biçimde müdahale etmesi bakımından Batı Avrupa ve Amerika tecrübesinden farklı bir deneyimi temsil etmektedir.

Bütün bunların dışında, iktidar tarafından mekâna yapılan bu müdahaleler toplumsal alanda olumlu ve olumsuz tepkilerle karşılaşır. Bir bakıma iktidar, mekân üzerinde aldığı kararlar ve uyguladığı politikalar dolayısıyla belirli bir tepki yaratır ve direniş hareketlerini besler. Öztürk'ün "üstpolitika" ve "altpolitika" olarak kategorize ettiği bağlamda, üstpolitika iktidar ve eylemlerini kapsarken, altpolitika toplumsal olana, mücadele ve direnişe tekabül etmektedir (2012, s. 28). Doğrudan merkezi alandan iktidar tarafından yapılan kentsel ve mekansal müdahaleler itaat ve direnişi doğurur. Harvey'in en genel tanımlamasıyla *Asi Şehirler* (2013), küresel kapitalist ilişkiler ve siyasal erkin mekân üzerinde uyguladığı tahakküm ve hegemonyaya karşı "isyan eden" şehirlere karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, iktidar-mekan ilişkilerinde iktidarın kararlarını dayatması ile bu kararlara gösterilen direniş, belirli bir korelasyon çerçevesinde sürmeye devam etmektedir.

Dünya ne kadar küresel bir görünüme bürünse de ve yerel olan her ne kadar küresel devingenlikler tarafından belirlense de mekân ve iktidar arasındaki ilişki varlığını koruyacaktır. Devletin rolü ve gücü mekân üzerinde sürekliliğini korumaktadır ancak bu tarihsel süreklilik mevcut çağdaş koşullara bir uyarlanma ile birlikte gelişmektedir. Dolayısıyla, iktidar ve mekân, küresel ekonomi ve uluslararası siyaset döneminde diyalektik etkileşimini korumaktadır.

Sonuç

Kentsel örgütlenme ve mekânsal biçimlenme süreçlerinin 1960 sonrası seyri, 1863 yılında Jules Verne'in neden bu "ateşli yüzyılı" 1960'ların dünyasını bir kent, Paris üzerinden betimlemeye teşebbüs ettiğini biraz olsun açığa vurmaktadır. İçinde yaşadığımız çağ, toplumsal analizlerin "mekân" etrafında yapılması gerektiği özgün bir çağdır. 1960'ların sonunda Batı Marksizmi ile başlayan ve Batı ülkelerinde de Fransız Marksist birikiminde teşekkül eden Marksist mekân ve coğrafya tahayyülü bu alanda yapılan tüm çalışmaları etkilemiştir. Mekânın ekonomi-politik

okumasını mümkün kılan kuramsal seyrin ayak izlerini takip edebilmek içinde yaşadığımız mekânsal çevreye dair kavrayış gücümüzü artıracaktır. Tam da Harvey'in "coğrafi muhayyile" olarak isimlendirdiği bu bakış açısı bireysel yaşam tecrübelerimiz ve makro sosyo-ekonomik ve politik süreçlerin anlaşılmasında zihnimizde bir manivela kolu işlevi görecektir. Bunun yanında, mekân üzerinde yapılan ekonomi-politik manipülasyonların yorumlanması içinde bulunduğumuz küresel ekonominin işleyiş mekanizmalarını da ele verir.

Mekân meselesi 1960 sonrasında dünyada dönüşmeye başlayan ne varsa bundan etkilenen ve bütün dönüşümlerin merkezinde yer alan bir nesne haline gelmiştir. Mekansal üretim ve biçimlenişin toplumsal olgular içine doğrudan girişi ve bazen diyalektik bir biçimde toplumsal ilişkileri belirlemesi mekanın epistemolojik yorumunu zorunlu kılmıştır. Bunu yapabilecek ve bir sonuca varabilecek güçteki kuramsal çerçeve ise Marksizm tarafından sağlanmış ve bir taraftan Marksist sosyal bilimciler coğrafya ve mekân meselesini tartışmaya başlarken, diğer taraftan mekân meselesini tartışmak Marksist kurama yakın durmayı gerektirmiştir. Dolayısıyla 21.yüzyıla doğru gelişen mekân ve coğrafya yazını, daha büyük çapta, sosyal bilimleri, bilim anlayışını ve daha da ileri giderek dünyayı kavrama perspektiflerini dönüştürmüştür. En nihayetinde, küresel çapta örgütlenmiş ekonomik, kültürel ve siyasal toplumsal organizasyonlar bu dönemde eş zamanlılık ve yan yanalık kavramlarının öne çıkmasını şart koşmuştur. Tarihsel zamanın dikey ve hiyerarşik doğasının yanı sıra mekân, tam da 21. yüzyıla yaklaşırken toplumsal paradigmaya işaret edecek şekilde, yatay ve eş zamanlı olana vurgu yapmak demektir. İçinde yaşadığımız toplumsal yapının anlamlandırılması için yatay olanın, mekânın ve dolayısıyla "coğrafi muhayyile"nin kanıksanması ve geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Conflict of Interest: The author have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abshire, J.E. (2011). *The History of Singapore*. California: Greenwood.
- Baum, S. (1999). "Social Transformations in the Global City: Singapore", *Urban Studies*, 36(7), 1095-1117.
- Bell, D., de-Shalit, A. (2011). *The Spirit of Cities, Why the Identity of a City Matters in a Global Age*. New Jersey: Princeton University Press.
- Buttimer, A. (1969). "Social Space in Interdisciplinary Perspective", *Geographical Review*, 59, 417-26.
- Calvino, I. (2021). *Görünmez Kentler*, (çev. Işıl Saatçioğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Castells, M. (1996). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (2007a). *Is There an Urban Sociology?*. in C. G. Pickvance (Ed), *Urban Sociology: Critical Essays*. London: Routledge.
- Castells, M. (2007b). Theory and Ideology in Urban Sociology, in C. G. Pickvance (Ed), *Urban Sociology: Critical Essays*, London, Routledge.
- Castells, M. (2020). Kent, Sınıf, İktidar, (çev. Asuman Türkün). Ankara, Phoenix.
- Chua, B. (2020). *Ekonomi ile Irk Arasında: Singapur'un Asyalaşması*, içinde Öncü, A., Weyland, P. (Eds), Mekan, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler. İstanbul: İletişim.
- Clark, T. N. (2004). The City as an Entertainment Machine, *Urban Policy*, 9, 1-17.
- Florida, R. (2005). *Cities and the Creative Class*. New York: Routledge.

- Florida, R. (2017). *Yeni Kentsel Kriz, Soylulaştırma, Eşitsizlik ve Seçkinler Şehri ile Gelen* (çev. Derya N. Özer). İstanbul: Doğan Kitap.
- Foucault, M. (1986). Of Other Spaces, *Diacrities*, 16/1, 22-27.
- Friedmann, J. (1986). "The World City Hypothesis", *Development and Change*, 17, 69-83.
- Gottdiener, M. and Hutchison, R. (2011). *The New Urban Sociology*. Philadelphia: Westview Books.
- Harvey, D. (1969). *Explanation in Geography*, London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Sınırları*, (çev. Utku Balaban). Ankara: Tan Kitabevi.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler, Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru* (çev. Ayşe Deniz Temiz). İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2015). *Kent Deneyimi*, (çev. Esin Soğanclar). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2019). *Sosyal Adalet ve Şehir* (çev. Mehmet Moralı). İstanbul: Metis.
- Işık, O. (1994). "Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması", *Toplum ve Bilim*, 64-65, 7-36.
- Lefebvre, H. (1968). *Diyalektik Materyalizm* (çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Kanat.
- Lefebvre, H. (1996). *Marx'ın Sosyolojisi* (çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi* (çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Leven, C. (1968). "Towards a Theory of the City", Hemmens, G. (Ed), *Urban Development Models*, National Academy of Sciences, Highway Research Board, *Special Report 97*, Washington.
- Mckeown, K. (1987). *Marxist Political Economy and Marxist Urban Sociology*. New York: Palgrave Macmillan.
- O'Brien, R. (1992). *Global Financial Integration: The End of Geography*. London: Chatham House/Printer.
- Öztürk, S. (2012). *Mekân ve İktidar, Filmlerle İletişim Mekânlarının Altpolitikası*. Ankara: Phoenix.
- Raban, J. (1974). *Soft City*. London: Picador Classic.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2000). *Cities in a World Economy*. London: Sage.
- Sassen, S. (2007). *A Sociology of Globalization*. New York: W.W. Norton & Company.
- Saunders, P. (2013). *Sosyal Teori, Kentsel Sosyoloji* (çev. Songül Doğru Getir). İstanbul: İdeal Kültür&Yayıncılık.
- Smith, N., Williams, P. (2015). *Kentin Mutenalaştırılması* (çev. Melike Uzun). İstanbul: Yordam.
- Soja, E. W. (2015). *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi* (çev. Yunus Çetin). İstanbul: Sel.
- Urry, J. (1989). Sociology and Geography, içinde Peet, R., Thrift, N. (der), *New Models in Geography I*, Londra, Unwin Hyman, 295-317.
- Urry, J. (1999). *Mekânları Tüketmek* (çev. Rahmi G. Ögdül). İstanbul: Ayrıntı.
- Verne, J. (2016). *Yirminci Yüzyılda Paris* (çev. İsmet Birkan). İstanbul: Alfa.